

Položaj osetljivih grupa u procesu pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji

PREGLED STANJA: POLOŽAJ OSOBA SA INVALIDITETOM
04.10.2021.

Položaj osetljivih grupa iz aspekta ispunjavanja obaveza u procesu pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji

Evropske integracije predstavljaju strateški cilj Vlade Republike Srbije. Proces usvajanja neophodnih zakonskih regulativa i jačanje administrativnih kapaciteta kontinuirano teče od početka pristupnih pregovora 2014. godine. Međutim, radi unapređenja procesa pristupanja Evropska unija (EU) je 5. februara 2020. godine usvojila novu metodologiju pristupanja pod nazivom „Unapređenje procesa pristupanja – kredibilna perspektiva EU za Zapadni Balkan”.¹ Evropska komisija je 9. marta 2021. godine usvojila dokument kojim se nova metodologija primenjuje i na Srbiju i Crnu Goru.² Ova metodologija izmenila je način praćenja uspešnosti Srbije u procesu pristupanja EU tako da se radi dinamičnijeg procesa i ubrzanja reformi koje kandidati treba da sprovedu, pregovaračka poglavlja organizuju po tematskim klasterima. Pregovori će se otvarati u svim poglavljima iz klastera odjednom, nakon što se ispune merila za otvaranje poglavlja. Pregovaračka poglavlja su podeljena u 6 klastera: 1. Osnove; 2. Unutrašnje tržište; 3. Konkurentnost i inkluzivni rast; 4. Zeleni dogovor i održiva povezanost; 5. Resursi, poljoprivreda i kohezija; 6. Spoljni odnosi.

Osetljive grupe svoje mesto imaju prevashodno u okviru prvog (poglavljje 23 Pravosuđe i osnovna prava) i trećeg klastera (poglavljje 19 Socijalna politika i zapošljavanje), a prožimaju se i kroz ostale klastere na svojevrsan način. Ovakva metodologija donela je izvesne promene i unutar institucionalnog sistema Republike Srbije te je u maju 2021. godine usvojena Odluka o formiranju Koordinacije za vođenje pregovora o pristupanju Republike Srbije Evropskoj uniji i Tima za podršku pregovora.³ Na taj način se nastojalo uskladiti sa novom metodologijom praćenja uspeha u pristupanju Srbije Evropskoj uniji ali i pored izvesnih aktivnosti 2020. godine Srbija nije otvorila nijedno poglavljje, a ni očekivani treći klaster tokom prve polovine 2021. godine. 2020. godina u pogledu evropskih integracija ostaće upamćena kao godina izmene postojećih okvira i prioriteta EU ali i po COVID 19 epidemiji koja je između ostalog negativno uticala na dinamiku procesa evropskih integracija Srbije. Ipak, pomaci postoje. Vlada Republike Srbije usvojila je Pregovaračku poziciju i Akcioni plan za Poglavlje 19 – Socijalna politika i zapošljavanje i revidirani Akcioni plan za Poglavlje 23 – Pravosuđe i osnovna prava. Sa druge strane primetno je kašnjenje u sprovođenju aktivnosti koje su predviđene ovim planovima koje su važne

za unapređenje položaja osetljivih grupa. Aktivnosti se, pre svega, odnose na poboljšanje strateškog i zakonodavnog okvira i drugih javnih politika od značaja za unapređenje položaja osetljivih grupa. Program reformi politike zapošljavanja i socijalne politike je okončan, a izrada sličnog dokumenta nije predviđena, dok je sprovođenje strukturnih reformi u oblasti socijalne zaštite i inkluzije definisanih Programom ekonomskih reformi već nekoliko godina ocenjeno kao ograničeno (*limited*), nedovoljno (*insufficient*) ili delimično (*partial*) implementirano od strane Evropske komisije.⁴

Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije pokrenuo je inicijativu za izradu analitičkog osvrta na položaj osetljivih grupa u kontekstu pristupanja EU sa sledećim ciljem:

- da se poveća vidljivost izazova sa kojima se suočavaju ranjive društvene grupe u Republici Srbiji;
- da se informišu zainteresovane strane o trenutnim procesima u razvoju strateškog i zakonskog okvira u oblasti socijalnog uključivanja;
- da se podstakne dijalog i saradnja na ispunjavanju obaveza u procesu pristupanja Srbije EU u oblasti socijalnog uključivanja.

Seriya informativno-analitičkih pregleda stanja o položaju ranjivih grupa u kontekstu ispunjavanja obaveza u procesu evropskih integracija namenjena je širokom krugu zainteresovanih strana: donosiocima odluka, državnoj administraciji i zaposlenima u jedinicama lokalne samouprave, razvojnim

partnerima, organizacijama civilnog društva, akademskoj zajednici, novinarima/kama i drugim akterima.

Pregled stanja obuhvata sledeće osetljive grupe: osobe sa invaliditetom, LGBTI, žene, deca, stariji, mladi, Romi i Romkinje, nacionalne manjine, izbeglice i interno raseljena lica i osobe koje žive sa HIV-om. Ova analiza tiče se položaja osoba sa invaliditetom u procesu pristupanja Srbije Evropskoj uniji.

Značaj unapređenja položaja osoba sa invaliditetom na nivou Evropske unije

“Osobe sa invaliditetom imaju pravo da imaju dobre uslove na radnom mestu, da žive samostalno, da imaju jednake mogućnosti, da u potpunosti učestvuju u životu svoje zajednice. Svi imaju pravo na život bez barijera. I naša je obaveza, kao zajednice, da osiguramo njihovo puno učešće u društvu, na ravnopravnoj osnovi sa drugima.”

- Predsednica Evropske komisije
Ursula von der Leyen

“Osobe sa invaliditetom treba da budu u mogućnosti da ravnopravno učestvuju u svim oblastima života. Živeti samostalno, učiti u inkluzivnom okruženju i raditi po odgovarajućim standardima su uslovi koje treba da obezbedimo svim građanima i građankama i da im tako omogućimo da cvetaju i žive život do maksimuma.”

- Evropska komesarka za
ravnopravnost Helena Dali

Iako su protekle decenije donele napredak u brojnim oblastima, pre svega u poboljšanju svih oblika pristupačnosti, promovisanju i unapređenju prava osoba sa invaliditetom, mnoge prepreke su i dalje vidljive na nivou zemalja članica EU kada je u pitanju pristup zdravstvu, obrazovanju, zapošljavanju, rekreativnim aktivnostima i učešću u političkom životu osoba sa invaliditetom. Evropska komisija prepoznala je važnost dalje kontinuirane akcije te je u martu 2021. godine usvojena nova **Strategija o pravima osoba sa invaliditetom za period 2021-2030.**⁵ Ovim strateškim dokumentom Evropska komisija želi da osigura da sve osobe sa invaliditetom ostvaruju svoja prava i imaju iste šanse u svim oblastima života. Nova Strategija ima oslonac u proceni rezultata ostvarivanja strateškog okvira za period do 2020. godine⁶ i doprinosi implementaciji Evropskog stuba socijalnih prava⁷ i Akcionom planu za Evropski stub socijalnih prava⁸ koji služi kao kompas za zapošljavanje i socijalnu politiku u Evropi, pre svega za omogućavanje jednakih mogućnosti i pristupa tržištu rada, pravednijim uslovima rada i socijalnoj zaštiti i inkluziji. Predviđeno je da evropski socijalni fond (ESF+) bude mehanizam koji podržava zapošljavanje i socijalne akcije u skladu sa Evropskim stubom socijalnih prava, a socijalni pokazatelji koji su razvijeni treba da osiguraju jasne mehanizme za praćenje i procenu situacije u svakoj državi članici.⁹

Novim strateškim okvirom o pravima osoba sa invaliditetom, Evropska komisija pruža okvir podrške akcijama EU i zemalja članica za implementaciju Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom¹⁰ koju su UN usvojile 2006. godine kao prvi obavezujući međunarodni instrument za ljudska prava koji se odnosi na osobe sa invaliditetom.

Ciljevi EU Strategije o pravima osoba sa invaliditetom za period 2021-2030 usmereni su ka

obezbeđivanju prava svih osoba sa invaliditetom u Evropi, bez obzira na njihov pol, rasno ili etničko poreklo, veru ili verska uverenja, starost ili seksualnu orijentaciju da: ostvaruju svoja ljudska prava, imaju jednake mogućnosti u svim sferama života, jednak pristup i mogućnosti da učestvuju ravnopravno u društvenim i ekonomskim tokovima, sposobni su da odluče gde, kako i sa kim žive, slobodno se kreću u EU bez obzira na potrebe za dodatnom podrškom i ne doživljava diskriminaciju.¹¹

Za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom posebno je važno da u narednom desetogodišnjem periodu akcije budu usmerene na

unapređenje pristupačnosti, pristupa socijalnoj zaštiti, pravosuđu i pravnoj zaštiti. Nova strategija sadrži ambiciozan set akcija i inicijativa u različitim domenima i ima brojne prioritete, kao što su: kretanje i slobodan život u bilo kojoj zemlji Evropske unije; ostvarivanje prava na adekvatnu podršku u cilju unapređenja kvalitetnog života; samostalni život i život van institucija; aktivno učešće u životu zajednice; donošenje odluka o sopstvenom životu; iste šanse na obrazovanje, rad i zapošljavanje; pristup zdravstvenoj zaštiti i drugim servisima i uslugama; odnos poštovanja drugih prema osobama sa invaliditetom.¹²

U skladu sa tim, ključne inicijative Strategije u narednom periodu usmerene su na sledeće ciljeve i aktivnosti:

- Evropski resursni centar *AccessibleEU*
- Evropska kartica za osobe sa invaliditetom

- Paket mera za poboljšanje položaja osoba s invaliditetom na tržištu rada
- Platforma za pitanja invaliditeta
- Nova Strategija ljudskih resursa.¹³

Osobe sa invaliditetom imaju isto pravo kao i drugi državljani EU da se presele u drugu zemlju ili da učestvuju u političkom životu. Oslanjajući se na iskustvo pilot projekta koji je u toku u osam zemalja, do kraja 2023. godine, Evropska komisija predložiće uvođenje Evropske kartice osoba sa invaliditetom za sve zemlje EU koja će olakšati međusobno priznavanje statusa osoba sa invaliditetom između zemalja članica, što treba da omogući da uživaju pravo na slobodu kretanja. Takođe, polazeći od uverenja da osobe sa invaliditetom imaju pravo da žive samostalno i biraju gde i sa kim žele da žive, Komisija će razviti smernice i pokrenuti inicijativu za unapređivanje socijalnih usluga za osobe sa invaliditetom. Strategija ima za cilj zaštitu osoba sa invaliditetom od bilo kog oblika diskriminacije i nasilja. Cilj jedne od ključnih inicijativa biće obezbeđivanje jednakih mogućnosti u pravosuđu, obrazovanju, kulturi, sportu i turizmu. Jednak pristup takođe mora biti zagarantovan svim zdravstvenim uslugama i zapošljavanju. U oblasti pristupačnosti, 2022. godine biće kreiran evropski resursni centar 'AccessibleEU' za izgradnju baze znanja, informacija i dobrih praksi o (fizičkoj i virtuelnoj) pristupačnosti u različitim sektorima.¹⁴

U narednom periodu, Komisija će podržati zemlje članice u oblikovanju njihovih nacionalnih strategija i akcionih planova za dalju implementaciju Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom i zakonodavstva EU na tom polju. Takođe, sa ciljem da podrži

posvećenost i napore svih zemalja EU da sprovedu Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom, biće kreirana Platforma koja će da okupi nacionalne vlasti, organizacije osoba sa invaliditetom i Evropsku komisiju. Osobe sa invaliditetom biće deo dijaloga i uključene u praćenje sprovođenja Strategije prava osoba sa invaliditetom 2021–2030. Evropska komisija se takođe obavezuje na integraciju perspektive invaliditeta, odnosno pitanja koja su važna za unapređenje ostvarivanja prava osoba sa invaliditetom u sve politike i velike inicijative EU i promovisanje prava osoba sa invaliditetom na globalnom nivou.

Položaj osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji

Kao i u zemljama EU, osobe sa invaliditetom su i u Republici Srbiji jedna od najugroženijih grupa stanovništva u pogledu ostvarivanja prava i jednakih šansi u različitim oblastima života. Osobe sa invaliditetom susreću se s nizom problema – mnogi javni objekti i površine nisu im pristupačni, otežan je pristup informacijama i komunikacija osobama sa senzornim invaliditetom, osobe sa invaliditetom nailaze na značajne poteškoće prilikom ostvarivanja biračkog prava, itd. Osobe sa intelektualnim i psihosocijalnim teškoćama i dalje su izložene riziku da budu lišene poslovne sposobnosti, a posebno zabrinjava loš položaj osoba s mentalnim i intelektualnim smetnjama u ustanovama socijalne zaštite domskog tipa. **Proces deinstytucionalizacije dece i odraslih je u toku, ali postoje teškoće u njegovom sprovođenju,** prvenstveno zbog nedovoljno i neravnomerno razvijenih usluga podrške i servisa za samostalan život osoba sa invaliditetom

i njihovu reintegraciju u sve segmente društva.

Nema preciznih podataka o broju osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji, ali Popisom stanovništva, domaćinstava i stanova iz 2011. godine, prvi put su obuhvaćena i pitanja o invaliditetu. Prilikom prikupljanja podataka u ovom popisu uključena su pitanja o funkcionisanju i socijalnoj integrisanosti (participaciji) što se ogleda u osnovnom setu kratkih pitanja koja se tiču poteškoća u funkcionisanju izazvanim zdravstvenim problemom. Korišćen je socijalni model i pristup invaliditetu, prema kome osoba subjektivno i samostalno procenjuje i prijavljuje da li ima ili nema poteškoća u određenim vidovima funkcionisanja, uz postojanje zdravstvenog problema. Osoba takođe može da proceni da uprkos postojanju određenog zdravstvenog ograničenja, ne postoje prepreke i poteškoće u njenom funkcionisanju, zahvaljujući podršci koju prima, prilagođenosti okoline i sličnim faktorima.¹⁵

Rezultati Popisa stanovništva pokazuju da u Republici Srbiji živi 571.780 osoba sa invaliditetom, što predstavlja oko 8% ukupnog stanovništva.¹⁶

Međutim, procenjuje se da je broj osoba sa invaliditetom u Srbiji veći imajući u vidu činjenicu da građani nisu u obavezi da odgovore na pitanja o invaliditetu prilikom popisa stanovništva. Među osobama sa invaliditetom nešto je veći udeo žena (58,2%) nego muškaraca. Prema vrsti teškoća, najveći procenat je onih koji imaju teškoće sa mobilnošću, a najmanje osoba koje imaju probleme u komunikaciji.

Prema podacima iz Popisa stanovništva 2011. godine 12,4% osoba sa

invaliditetom bilo je ekonomski aktivno, a svega 9% bilo je zaposleno. Među osobama sa invaliditetom najzastupljeniji izvor prihoda je penzija (61,7%) ili spadaju u kategoriju izdržanih lica (20,5%), dok zaradu ili druga primanja po osnovu rada ostvaruje 6,8%, a socijalna primanja 4,9% od ukupnog broja osoba sa invaliditetom. Udeo žena u ukupnom broju izdržanih osoba sa invaliditetom iznosi 70,3%.¹⁷

Prosečan broj osoba sa invaliditetom na evidenciji nezaposlenih lica smanjio se u periodu 2015 – 2019. godina, za 1.912 lica, ali se učešće ove kategorije nezaposlenih u ukupnoj nezaposlenosti povećalo za 0,5 p.p. (sa 2,1% u 2015. na 2,6% u 2019. godini).¹⁸ Podaci Nacionalne službe za zapošljavanje pokazuju da je ukupan broj nezaposlenih osoba sa invaliditetom u 2020. godini (bez obzira na aktivnost) bio 19.226 (41,5% žena), dok je aktivnih nezaposlenih osoba sa invaliditetom 12.528 (42,6% žena) što je smanjenje u odnosu na 2018. godinu kada je bilo 14.562 (40,2% žena) registrovanih nezaposlenih osoba sa invaliditetom.¹⁹

Obrazovna i starosna struktura nezaposlenih osoba sa invaliditetom, kao i visoko učešće u dugoročnoj nezaposlenosti, predstavlja otežavajuću okolnost za zapošljavanje i uključivanje ovih lica u aktivne mere zapošljavanja. U 2020. godini, 38,8% nezaposlenih osoba sa invaliditetom su bez završene srednje škole, sa srednjim nivoom obrazovanja je 54,7%, a svega 6,6% lica je sa visokim obrazovanjem. U pogledu starosne strukture, svega 11,6% lica mlađe je od 30 godina, dok je 46,7% nezaposlenih osoba sa invaliditetom starije od 50 godina.²⁰ Duže od 12 meseci posao traži 76,4% nezaposlenih osoba sa

invaliditetom, dok njih 61,9% posao traži duže od dve godine.

Broj preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom povećao se poslednjih godina, pa je u septembru 2019. godine ukupan broj ovih preduzeća, sa važećom dozvolom za rad iznosio 57 (2013. godine broj ovih preduzeća je bio 45). Sa rešenjem za rad pod opštim uslovima zaposleno je 956 osoba sa invaliditetom (84,76%), dok su pod posebnim uslovima (uz prilagođavanje poslova i/ili radnog mesta) zaposlene 172 (15,24%) osobe sa invaliditetom. Posmatrano prema kvalifikacionoj strukturi najveći broj zaposlenih osoba sa invaliditetom su kvalifikovani radnici sa III stepenom stručne spreme (46,27%, od čega je 36% žena), zatim osobe sa invaliditetom sa IV stepenom stručne spreme (20,39%, od čega je 36% žena) i polu-kvalifikovani radnici sa II stepenom stručne spreme (12,58%, od čega je 41% žena), a zatim slede osobe sa invaliditetom sa završenim osnovnim obrazovanjem (12,15% .od čega je 46% žena).²¹

Niži obrazovni nivo osoba sa invaliditetom, kao i visoko učešće u dugoročnoj nezaposlenosti, predstavljaju važne faktore njihove visoke stope nezaposlenosti i rizika od siromaštva i socijalne isključenosti. **Obrazovna struktura osoba sa invaliditetom je značajno nepovoljnija nego kod opšte populacije.** Prema podacima iz Popisa stanovništva, 53,3% osoba sa invaliditetom uzrasta iznad 15 godina ima završeno osnovno obrazovanje ili nepotpunu osnovnu školu, dok svega 6,6% ima završeno više ili visoko obrazovanje. Ove razlike se produbljuju ukoliko posmatramo obrazovnu strukturu osoba sa invaliditetom u gradskim i

ostalim sredinama, a najveća razlika beleži se kod stope završavanja srednje škole (37,8% osoba sa invaliditetom iz gradskih sredina završilo je srednju školu, dok je u ostalim naseljima taj procenat svega 17,1). Rezultati Popisa takođe pokazuju da žene sa invaliditetom imaju niži nivo obrazovanja u poređenju sa muškarcima sa invaliditetom.²²

Obrazovne reforme u Srbiji usmerene na deinstitucionalizaciju i uključivanje u redovne škole sve većeg broja dece kojoj je potrebna dodatna podrška u obrazovanju odrazile su se i na škole za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. **Mada je ostvaren trend smanjivanja broja učenika u segregisanom okruženju, u obrazovnom sistemu Republike Srbije i dalje postoje osnovne i srednje škole i posebna odeljenja za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.** Dok se broj „specijalnih“ odeljenja u redovnim školama smanjuje, u Srbiji postoji 48 škola za obrazovanje učenika sa invaliditetom i smetnjama u razvoju²³.

Broj osoba sa invaliditetom koje su smeštene u različite vrste smeštaja (ustanove socijalne zaštite za smeštaj dece i omladine, domovi za decu sa smetnjama u razvoju, ustanove za smeštaj odraslih i starih lica, ustanove za smeštaj odraslih lica sa invaliditetom, lica sa smetnjama u mentalnom razvoju i lica sa psihosocijalnim invaliditetom) iznosio je 15.748 u 2017. i 16.732 u 2018. godini. Značajan broj osoba sa invaliditetom na rezidencijalnom smeštaju jasno ukazuje na potrebu daljeg delovanja kada je u pitanju proces deinstitucionalizacije u oblasti socijalne zaštite.²⁴

Još jedan od značajnih faktora koji utiče na položaj i socijalnu isključenost osoba sa invaliditetom su **široko raširene predrasude i stereotipi o osobama sa invaliditetom, a zaposleni u institucijama sistema svoj rad još uvek zasnivaju na medicinskom modelu invaliditeta.**²⁵

U 2020. godini Zaštitnik građana je razmatrao 200 predmeta u oblasti prava osoba sa invaliditetom i starijih što je čak 60% više nego u 2019. godini.²⁶ U ovom Izveštaju se navodi da se osobe sa invaliditetom i dalje suočavaju sa problemima u ostvarivanju prava na zapošljavanje i profesionalnu rehabilitaciju, pravo na jednaku dostupnost usluga i pravo lica lišenih poslovne sposobnosti, povrede prava starijih, odnosno prava starijih u ustanovama socijalne i zdravstvene zaštite, pravo na usluge socijalne zaštite za starije i pravo na posebnu zdravstvenu zaštitu starijih.

Žene sa invaliditetom su u riziku od višestruke diskriminacije, nevidljive su u javnoj sferi, ne učestvuju u dovoljnoj meri u javnom i političkom životu, suočavaju se sa teškoćama u ostvarivanju svojih prava i izložene su rodno zasnovanom nasilju.²⁷

Sa pandemijom virusa COVID-19, digitalna pristupačnost je, više nego ikada ranije, postala kritično pitanje za osetljive društvene grupe i presudan faktor za zdravlje, sigurnost i dobrobit osoba sa invaliditetom i starijih osoba. Nepristupačnost bilo kog oblika digitalne tehnologije sprečava osobe sa invaliditetom da pristupe važnim informacijama koje se odnose na njihovo zdravlje, sigurnost i socijalnu zaštitu, kao i na društvene i ekonomske aktivnosti. Osobe sa invaliditetom i starije osobe

više nego ikada ranije izložene riziku da se suoče sa preprekama usled izostanka digitalne pristupačnosti, neophodne da bi bezbedno kupovale hranu i druge proizvode putem interneta, pristupile hitnim komunikacionim tokovima i zdravstvenim službama, ali i da bi bezbedno učestvovala u učenju na daljinu i koristile mogućnosti rada putem interneta²⁸.

Aktuelni strateški, institucionalni i zakonodavni okvir u Republici Srbiji

Prva Strategija za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji doneta je za period od 2007. godine do 2015. godine, a Analiza stepena ostvarenosti ciljeva Strategije²⁹ i pregled efikasnosti planiranih i realizovanih mera, omogućila je sagledavanje oblasti koje su važne za dalje unapređenje položaja osoba sa invaliditetom i postavljanje novih strateških ciljeva. **Novi strateški okvir za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji usvojen je za period 2020-2024. godina³⁰, kao i Akcioni plan za sprovođenje Strategije za period od 2021. do 2022. godine³¹.** Opšti cilj Strategije je izjednačavanje mogućnosti osoba sa invaliditetom u uživanju svih građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, uz puno poštovanje njihovog dostojanstva i individualne autonomije, obezbeđivanja nezavisnosti, slobode izbora i pune i efektivne participacije u svim oblastima društvenog života, uključujući i život u zajednici. Definisani prioriteti Strategije su poboljšanje sveukupnog društvenog i ekonomskog položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji i njihovo ravnopravno učešće u društvu, putem uklanjanja prepreka u oblasti pristupačnosti, participacije, jednakosti, zapošljavanja, obrazovanja i obuke,

socijalne zaštite, zdravstva i drugih aspekata koji doprinose izjednačavanju njihovih mogućnosti i ostvarivanju jednakosti. Strategija postavlja okvir za delovanje u pravcu ostvarivanja ravnopravnosti osoba sa invaliditetom, sprečavanja diskriminacije, poštovanja dostojanstva i stvaranja uslova da osobe sa invaliditetom ostvaruju ravnopravno sva svoja prava i slobode i aktivno učestvuju u svim sferama društva. Strategijom su utvrđeni posebni ciljevi: povećana društvena inkluzija osoba sa invaliditetom, obezbeđeno uživanje prava na poslovnu sposobnost i porodični život, efikasna zaštita od diskriminacije, nasilja i zlostavljanja i sistemsko uvođenje perspektive invaliditeta u donošenje, sprovođenje i praćenje javnih politika.

Izrađen je predlog Strategije deinstitucionalizacije i razvoja usluga socijalne zaštite za period od 2021 – 2026. godine³² i u maju mesecu 2021. je završena javna rasprava. Predlog Strategije predstavlja usaglašen sistem mera, uslova i instrumenata javne politike koje Republika Srbija treba da sprovede kako bi se sprečila institucionalizacija, odnosno smanjio broj građana koji koriste usluge domskog smeštaja. Strategija treba da omogući razvoj usluga socijalne zaštite u zajednici, što će doprineti da korisnici sistema socijalne zaštite kojima je potrebna intenzivnija podrška većinu svojih potreba zadovoljavaju u prirodnom okruženju. Primarno je usmerena ka osobama sa intelektualnim i mentalnim teškoćama koje su u najvećem riziku od institucionalizacije i socijalnog isključivanja. Osnovni cilj Strategije deinstitucionalizacije u sistemu socijalne zaštite je ostvarivanje prava na život u zajednici korisnika socijalne zaštite kroz procese deinstitucionalizacije i socijalne inkluzije. Ovaj cilj će se ostvariti kroz set

posebnih ciljeva i aktivnosti koje će kroz razvoj usluga u zajednici, obezbeđivanje stabilnih izvora finansiranja i uslova za integraciju, prevenirati smeštaj korisnika u institucije, odnosno njihov povratak u lokalne zajednice. Ovim procesom rukovodi Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i njime se teži da se unapređuje strateški okvir u ovoj oblasti, stvaraju se uslovi za transformaciju ustanova za smeštaj, jačaju se kapaciteti institucija i organizacija koje pružaju usluge u zajednici za osobe sa intelektualnim i mentalnim teškoćama u komunikaciji. Dodatno, poboljšava se koordinacija ključnih aktera i podiže nivo svesti građana i donosilaca odluka o integraciji osoba sa mentalnim i intelektualnim teškoćama u zajednici.

Za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom važni su i ciljevi koji su postavljeni u sektorskim strateškim dokumentima i koji prepoznaju specifičnost položaja i potrebe osoba sa invaliditetom. Strategije u oblasti obrazovanja, zdravstva, zapošljavanja, rodne ravnopravnosti, prevencije i zaštite od diskriminacije definišu i specifične mere i aktivnosti koje se odnose na unapređenje položaja osoba sa invaliditetom.

Strategija zapošljavanja u Republici Srbiji za period od 2021. do 2026. godine³³ prepoznaje osobe sa invaliditetom kao jednu od teže zapošljivih kategorija stanovništva. Strategija predviđa realizaciju mera aktivne politike zapošljavanja, unapređenje njihovog sprovođenja, kreiranje novih, unapređenje praćenja stanja i kretanja na tržištu rada i ishoda i uticaja tih mera. Posebne mere koje predviđaju unapređenje položaja osoba sa invaliditetom usmerene su na: podsticanje zapošljavanja na otvorenom

tržištu rada, podizanje efikasnosti u radu i učenju uz kombinovanje različitih postupaka kroz inkluzivno učenje i različite mere podrške i asistencije, uspostavljanje mehanizama pripreme i podrške na radnom mestu, posebno za osobe sa invaliditetom koje se zapošljavaju pod posebnim uslovima. Predviđena je primena individualnog pristupa u proceni potreba, koji je baziran na socijalnim kriterijumima i na integrisanom pružanju usluga. Takođe, paralelno sa unapređenjem metodologije stručnog savetodavnog rada sa nezaposlenim osobama sa invaliditetom predviđeno je da se kontinuirano vrši ocena i procena usklađenosti raspoloživih usluga i mera profesionalne rehabilitacije osoba sa invaliditetom, kao i podrške poslodavcima (savetodavne i podsticajne mere radi stvaranja uslova za zapošljavanje i održanje zaposlenja osoba sa invaliditetom) sa iskazanim potrebama tržišta rada, radi razvoja novih afirmativnih mera podrške u dužem vremenskom periodu, koje prati odgovarajući finansijski okvir. Po prvi put se predviđa i uspostavljanje baze podataka o ukupnom broju zaposlenih ili radno angažovanih osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji izmenama Uredbe o sadržini, obrascu i načinu podnošenja jedinstvene prijave na obavezno socijalno osiguranje, jedinstvenim metodološkim principima i jedinstvenom kodeksu šifara za unos podataka u jedinstvenu bazu centralnog registra obaveznog socijalnog osiguranja.

Novi strateški okvir koji definiše ciljeve Republike Srbije u oblasti unapređenja obrazovanja do 2030. godine i prateći Akcioni plan za realizaciju Strategije razvoja obrazovanja i vaspitanja u periodu 2021 – 2023. godine, usvojen je u junu 2021. godine.³⁴

Prethodni strateški okvir koji je bio definisan za period do 2020. godine, poseban akcenat je stavio na unapređenje inkluzivnog obrazovanja, a novi strateški okvir takođe prepoznaje značaj dodatnih sistema podrške za osetljive društvene grupe i uključivanje većeg broja dece sa invaliditetom i smetnjama u razvoju u redovan sistem obrazovanja. Fokus u strateškim ciljevima je na: daljem razvoju i punom sprovođenju pravnog i strateškog okvira i njegovog usklađivanja sa potvrđenim međunarodnim ugovorima i opšteprihvaćenim standardima u oblasti inkluzivnog obrazovanja; daljem razvoju upravljanja i finansiranja inkluzivnog obrazovanja i vaspitanja; održavanju i unapređenju sistema dodatne podrške za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom; jačanju ljudskih kapaciteta za sprovođenje i praćenje inkluzivnog obrazovanja; daljem održivom ulaganju u poboljšanje kompetencija nastavnika za inkluzivno obrazovanje; poboljšanju fizičke, komunikacione i informacione dostupnosti obrazovnog sistema; promovisanju dugoročnog uticaja inkluzivnog obrazovanja i vaspitanja. Željeno stanje do 2030. godine je da obrazovanje bude zasnovano na principima socijalne pravde i jednakih šansi za svu decu, bez diskriminacije.

Nacionalna strategija za mlade za period od 2015. do 2025. godine³⁵

definiše ciljeve koji su važni za unapređenje mogućnosti za ravnopravni pristup svim sferama života za mlade iz osetljivih društvenih grupa kroz pružanje različitih vrsta podrške za mlade osobe sa invaliditetom, kao što su razvijanje programa za prevenciju ranog napuštanja školovanja i prepoznavanja mladih u riziku da napuste školovanje, podrška za mlade za uključivanje na tržište rada,

mere koje treba da doprinesu smanjenju diskriminacije u odnosu na mlade sa invaliditetom i većoj participaciji mladih u sve društvene tokove.

Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost važila je za period 2016 - 2020. godina³⁶ i ova strategija podržava realizaciju antidiskriminativnih odredbi i posebnih mera koje su predviđene za poboljšanje položaja pripadnica ranjivih grupa. Kada imamo u vidu da su žene sa invaliditetom u posebno osetljivom položaju, kreiranje specifičnih strateških mera koje dodatno omogućavaju unapređenje položaja žena i sprečavanje višestruke isključenosti su od posebnog značaja. U toku je izrada nove Strategije za rodnu ravnopravnost i njeno usvajanje se očekuje do kraja ove godine.

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2013. do 2018. godine³⁷ je prva takva strategija koja je usvojena kao usaglašen sistem mera, uslova i instrumenata javne politike koje je Republika Srbija trebalo da sprovede radi sprečavanja odnosno smanjenja svih oblika i posebnih slučajeva diskriminacije. Strategijom su obuhvaćena sva lica i grupe lica s obzirom na njihovo lično svojstvo, a posebno nacionalne manjine i osetljive društvene grupe koje su najčešće izložene diskriminaciji. **U toku 2019. godine, urađena je Analiza efekata sprovođenja ovog strateškog dokumenta**³⁸, kao polazna osnova za izradu nove **Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period 2020–2025. godina, izrada novog strateškog okvira pokrenuta je, formirana je Radna grupa i sledi proces pripreme Nacrta strategije**. U skladu sa Planom rada Vlade Republike Srbije, usvajanje ove strategije i pratećeg

Akcionog plana predviđeno je do kraja 2021. godine

Izrada Strategije socijalne zaštite inicirana je i započeta 2019. godine, ali i dalje nije usvojena³⁹ Poslednji strateški dokument u ovoj oblasti kreiran je 2005. godine bez jasno definisanog roka trajanja. U nedostatku koherentnog strateškog okvira u oblasti socijalne zaštite, Vlada Republike Srbije je reforme u oblasti socijalne zaštite usmeravala putem Nacionalnih izveštaja o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva koji su usvajani u periodima od tri godine. Do sada je objavljeno tri izveštaja a u toku je izrada četvrtog izveštaja. Takođe, na inicijativu Evropske komisije u procesu evropskih integracija, kroz visoko participativan proces, pripremljen je Program reformi politike zapošljavanja i socijalne politike (ESRP) koji u značajnoj meri sadrži mere iz oblasti socijalne zaštite do 2020. godine. Međutim, izrada novog ESRP programa nije pokrenuta. Program ekonomske reforme (ERP) na godišnjem nivou usaglašava manji broj mera koje se odnose na socijalnu zaštitu i zapošljavanje (ERP za period 2021–2023 usvojen je početkom 2021. godine).⁴⁰

Strateški dokumenti u oblasti zdravlja koji su značajni za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom jesu Strategija javnog zdravlja za period 2018 – 2026 godina⁴¹, kao i **Nacionalni program za retke bolesti za period 2020 – 2022. godina**⁴² koji su usklađeni sa evropskom politikom „Zdravlje 2020” i koji ističe vrednosti delovanja za postizanje dobrog zdravlja koje obuhvataju jednakost, održivost, kvalitet, transparentnost, odgovornost, ravnopravnost polova, dostojanstvo i pravo na učešće u donošenju odluka svih građana.⁴³

Obrazovanjem Sektora za zaštitu osoba sa invaliditetom pri Ministarstvu rada, zapošljavanja i socijalne politike 2004. godine, osobe sa invaliditetom su dobile partnera čiji je osnovni zadatak da štiti i unapređuje njihov položaj kroz saradnju sa različitim organizacijama i neposredno sa udruženjima i osobama sa invaliditetom. Posebno značajnu ulogu u partnerskom odnosu Sektora za zaštitu osoba sa invaliditetom ima **Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom Srbije (NOOIS), koja je osnovana 2007. godine sa ciljem da predstavlja ujedinjeni pokret osoba sa invaliditetom Srbije.** Ova „krovná“ organizacija predstavlja preko 870.000 osoba sa invaliditetom i njihovih pravnih zastupnika uključenih u saveze organizacija osoba sa pojedinačnim vrstama invaliditeta, organizacije zakonskih zastupnika osoba sa invaliditetom i interesne organizacije koje okupljaju osobe sa različitim oblicima invaliditeta. NOOIS je aktivna i na međunarodnom nivou. Od osnivanja, NOOIS je pridružena članica najveće i najznačajnije evropske krovne organizacije – *European Disability Forum*, a takođe je i članica *Disability People International*.⁴⁴

Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, u saradnji sa ovom krovnom organizacijom, redovno objavljuje **Vodič za ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom**⁴⁵, uslovima za njihovo ostvarivanje, odnosno korišćenje usluga institucija u svim sistemima zaštite predviđenim pravom Republike Srbije: socijalne zaštite, zdravstvene zaštite, porodično-pravne zaštite dece i porodice, vaspitanja i obrazovanja, zapošljavanja i radnih odnosa, penzijskog i invalidskog osiguranja, saobraćaja i oblasti poresko-pravnog sistema, stanovanja, sprečavanja diskriminacije i sl.⁴⁶

U Republici Srbiji je 2005. godine formiran **Savet za osobe sa invaliditetom, kao stručno i savetodavno telo Vlade Republike Srbije.** Tokom trajanja sprovođenja prve Strategije, odlukom Vlade iz 2013. godine, Savet je formiran u novom sazivu, a u julu mesecu 2021. formiran je novi Savet i održana je prva, konstitutivna sednica.

Pravni okvir za uređenje položaja osoba sa invaliditetom značajno je unapređen u prethodnom periodu. Pravni okvir u velikoj meri poštuje pristup zasnovan na ljudskim pravima i socijalnom modelu invaliditeta, ali predstoji i dalje sistemski rad na praćenju primene propisa, kao i dalje usaglašavanje zakonskog okvira sa međunarodnim i EU standardima. Od posebnog značaja su propisi o zabrani diskriminacije, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, Zakon o socijalnoj zaštiti, propisi iz oblasti obrazovanja, zdravstva, Zakon o upotrebi znakovnog jezika, kao i Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom.

Zakon o zabrani diskriminacije definiše oblike i slučajeve diskriminacije i postupke za zaštitu od diskriminacije. Ovim zakonom se ističe da su svi građani jednaki i da treba da uživaju jednak položaj i jednaku pravnu zaštitu, bez obzira na lična svojstva, te da je svako dužan da poštuje načelo jednakosti, odnosno zabranu diskriminacije. Zakon, između ostalog, definiše da svi imaju pravo na zdravstvenu i socijalnu zaštitu, kao i pristup svim nivoima obrazovanja pod jednakim uslovima i bez diskriminacije. Izmene i dopune Zakona o zabrani diskriminacije donete su 2021. godine.⁴⁷

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom⁴⁸

uređuje opšta načela zabrane diskriminacije po osnovu invaliditeta, reagovanje u odnosu na posebne slučajeve diskriminacije osoba sa invaliditetom, postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji i mere koje se preduzimaju radi podsticanja ravnopravnosti i socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom. Ovaj zakon zasniva se na načelima: zabrane diskriminacije osoba sa invaliditetom; poštovanja ljudskih prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom; uključenosti osoba sa invaliditetom u sve sfere društvenog života na ravnopravnoj osnovi; uključenosti osoba sa invaliditetom u sve procese u kojima se odlučuje o njihovim pravima i obavezama; jednakih prava i obaveza.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom⁴⁹

kojim se potvrđuje Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom Ujedinjenih nacija usvojena na 61. zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 2006. godine, a stupila je na snagu 2008. godine. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom Ujedinjenih nacija i njen Opcioni protokol je jedan od najvažnijih međunarodnih dokumenata koji je nakon ratifikacije pravno obavezujući za zemlje članice. Cilj ove konvencije je da se unapredi, zaštiti i osigura puno i jednako uživanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda svim osobama sa invaliditetom i unapredi poštovanje njihovog urođenog dostojanstva. Države koje su ratifikovale Konvenciju preuzimaju obavezu da: (a) usvoje sve odgovarajuće zakonodavne, administrativne i druge mere za ostvarenje prava priznatih ovom konvencijom; (b) preduzmu sve odgovarajuće mere, uključujući i zakonodavstvo, u cilju menjanja ili ukidanja

postojećih zakona, propisa, običaja i prakse koji predstavljaju diskriminaciju prema osobama sa invaliditetom; (c) uzmu u obzir zaštitu i unapređenje ljudskih prava osoba sa invaliditetom u okviru svih politika i programa; (d) se uzdržavaju od svih postupaka ili prakse koji nisu u skladu sa ovom Konvencijom, kao i da obezbede da državni organi i institucije deluju u skladu sa ovom Konvencijom; (e) preduzmu sve odgovarajuće mere za otklanjanje diskriminacije po osnovu invalidnosti od strane bilo kog lica, organizacije ili privatnog preduzeća; (f) da preduzmu odnosno podstiču istraživanje i razvoj univerzalno dizajniranih predmeta, usluga, opreme i uređaja, što bi trebalo da iziskuje minimalno eventualno prilagođavanje i najniže troškove u cilju zadovoljavanja specifičnih potreba osobe sa invaliditetom, unapređenja njihove dostupnosti i korišćenja, kao i podsticanja univerzalnog dizajna u utvrđivanju standarda i smernica; (g) da preduzmu odnosno podstiču istraživanje i razvoj, dostupnost i korišćenje novih tehnologija, uključujući informacione i komunikacione tehnologije, pomagala za kretanje, sredstva i tehnologije za pomoć pogodne za osobe sa invaliditetom, pri čemu treba dati prednost tehnologijama čija je cena pristupačna; (h) da pruže dostupne informacije osobama sa invaliditetom o pomagalima za kretanje, sredstvima i tehnologijama za pomoć, uključujući nove tehnologije, kao i druge oblike pomoći, usluga podrške i olakšice; (i) da podstiču obuku stručnih kadrova i osoblja koje radi sa osobama sa invaliditetom o pravima predviđenim ovom konvencijom kako bi se obezbedila bolja pomoć i usluge garantovane na osnovu tih prava.

Zakon o socijalnoj zaštiti⁵⁰ uređuje prava na novčana davanja usmerena na

siromašne (novčana socijalna pomoć, jednokratna pomoć) i davanja za osobe sa invaliditetom (dodatak i uvećani dodatak za pomoć i negu drugog lica), usluge socijalne zaštite, ustanove i pružaoce usluga, mehanizme za kontrolu kvaliteta, kao i nadležnosti u osnivanju i finansiranju. Ovaj zakon utvrđuje socijalnu zaštitu kao organizovanu društvenu delatnost od javnog interesa čiji je cilj pružanje pomoći i osnaživanje za samostalan i produktivan život u društvu pojedinaca i porodica, kao i sprečavanje nastajanja i otklanjanje posledica socijalne isključenosti. Ovaj zakon predstavlja pravni osnov za realizaciju mera aktivacije korisnika novčane socijalne pomoći i saradnju između centara za socijalni rad i Nacionalne službe za zapošljavanje. Takođe, zakonom o socijalnoj zaštiti, socijalna zaštita je pluralizovana i diverzifikovana, kako na nivou usluga socijalne zaštite, tako i u smislu pružalaca usluga. Prioritetni ciljevi socijalne zaštite ostvaruju se obezbeđivanjem materijalne podrške pojedincu odnosno porodici koja ima potrebe za njom, ali i pružanjem usluga socijalne zaštite, kojima se omogućava: dostizanje, odnosno održavanje minimalne materijalne sigurnosti i nezavisnosti pojedinaca i porodice u zadovoljavanju životnih potreba; obezbeđivanje dostupnosti usluga i ostvarivanje prava u socijalnoj zaštiti; stvaranje jednakih mogućnosti za samostalan život i podsticanje socijalne uključenosti; očuvanje i unapređenje porodičnih odnosa, kao i unapređenje porodične, rodne i međugeneracijske solidarnosti; prevencija zlostavljanja, zanemarivanja ili eksploatacije, odnosno otklanjanje njihovih posledica. Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja je polovinom 2018. godine pripremlilo Nacrt zakona o izmenama i dopunama

Zakona o socijalnoj zaštiti koji predviđa brojne izmene koje su usmerene na delotvorniju i efikasniju primenu zakonskih rešenja. 2018. godine je sprovedena javna rasprava o izmenama i dopunama Zakona o socijalnoj zaštiti, ali novi zakon i dalje nije usvojen.

Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti⁵¹ definiše poslove zapošljavanja, koji se odnose na obaveštavanje o mogućnostima i uslovima za zapošljavanje, posredovanje u zapošljavanju u zemlji i inostranstvu, profesionalnu orijentaciju i savetovanje o planiranju karijere, sprovođenje mera aktivne politike zapošljavanja, izdavanje dozvole za rad strancu i licu bez državljanstva, u skladu sa zakonom.

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom⁵² reguliše podsticaje za zapošljavanje osoba sa invaliditetom radi stvaranja uslova za njihovo ravnopravno uključivanje na tržište rada, procenu radne sposobnosti, profesionalnu rehabilitaciju, obavezu zapošljavanja osoba sa invaliditetom, uslove za osnivanje i obavljanje delatnosti preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom i drugih posebnih oblika zapošljavanja i radnog angažovanja osoba sa invaliditetom i druga pitanja od značaja za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom.

Zakonom o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja (ZOSOV) predviđaju se brojne odredbe koje su značajne za unapređenje inkluzivnog obrazovanja.⁵³ Zakonom se propisuje da detetu, učeniku i odraslom kome je usled socijalne uskraćenosti, smetnji u razvoju, invaliditeta, teškoća u učenju,

rizika od ranog napuštanja školovanja i drugih razloga potrebna dodatna podrška u obrazovanju i vaspitanju, ustanova obezbeđuje otklanjanje fizičkih i komunikacijskih barijera, prilagođavanje načina ostvarivanja školskog programa i izradu, donošenje i ostvarivanje individualnog obrazovnog plana. Interresorna komisija vrši procenu potreba deteta, učenika i odraslog za dodatnom obrazovnom, zdravstvenom i socijalnom podrškom. Dodatna podrška se odnosi na prava i usluge koje detetu obezbeđuju prevazilaženje fizičkih i socijalnih barijera radi nesmetanog obavljanja svakodnevnih životnih aktivnosti značajnih za uključivanje u obrazovni proces, život u zajednici i napredovanje. Usvojen je i Pravilnik o postupanju ustanove u slučaju sumnje ili utvrđenog diskriminatornog ponašanja i vređanja ugleda, časti ili dostojanstva ličnosti.⁵⁴ Zakonskim i podzakonskim aktima eksplicitno je definisano da su u ustanovi zabranjeni diskriminacija i diskriminatorno postupanje, kojim se na neposredan ili posredan, otvoren ili prikriven način, neopravdano pravi razlika ili nejednako postupa, odnosno vrši propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva), u odnosu na lice ili grupe lica, kao i na članove njihovih porodica ili njima bliska lica na otvoren ili prikriven način.

Zakon o upotrebi znakovnog jezika⁵⁵

uređuje upotrebu znakovnog jezika, pravo na učenje znakovnog jezika i pravo na upotrebu usluge tumača za znakovni jezik, način upotrebe usluge tumača za znakovni jezik, mere za podsticanje primene i unapređenje upotrebe znakovnog jezika kroz informisanje i obrazovanje na znakovnom jeziku i druga pitanja od značaja za upotrebu znakovnog jezika. Ovim zakonom je omogućeno

sprovođenje obrazovno-vaspitnog rada u ustanovama obrazovanja i vaspitanja i studija na visokoškolskoj ustanovi na znakovnom jeziku za gluve osobe, u skladu sa njihovim potrebama.

Zakon o potvrđivanju Marakeškog ugovora⁵⁶ kojim se omogućava pristup objavljenim delima od strane lica koja su slepa, slabovidna ili na drugi način onemogućena da koriste štampane materijale. Ugovor je donet 2013. godine, a ratifikovan je u Republici Srbiji 2020. godine.

Zakonom o planiranju i izgradnji⁵⁷ propisano je da se objekti visokogradnje za javne i poslovne namene moraju projektovati i graditi tako da osobama sa invaliditetom, deci i starim osobama omogućava nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad. Stambene i stambeno-poslovne zgrade sa deset i više stanova moraju se projektovati i graditi tako da se osobama sa invaliditetom, deci i starim osobama omogućava nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad. Podzakonskim pravnim aktom, **Pravilnikom o tehničkim standardima planiranja, projektovanja i izgradnje objekata, kojima se osigurava nesmetano kretanje i pristup osobama sa invaliditetom, deci i starim osobama⁵⁸** propisani su standardi kojima se bliže definišu obavezne tehničke mere i uslovi projektovanja, planiranja i izgradnje objekata, kojima se osigurava nesmetano kretanje i pristup osobama sa invaliditetom, deci i starim osobama.

Zakonom o kretanju uz pomoć psa vodiča⁵⁹, uređuje se pravo osoba sa invaliditetom na kretanje uz pomoć psa vodiča u javnom prevozu, objektima i površinama u javnoj upotrebi i u radnom prostoru. Ovim zakonom obezbeđuje

se ostvarivanje ustavom zajemčenih osnovnih načela koja se odnose na uživanje ljudskih prava, a naročito na zabranu diskriminacije i uvođenje posebnih mera radi postizanja pune ravnopravnosti osoba sa invaliditetom sa ostalim građanima i razrada prava na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti.

Obezbeđivanje digitalne pristupačnosti definisano je kroz set zakona. **Zakon o elektronskoj komunikaciji**⁶⁰, definiše važnost obezbeđivanja dostupnosti usluga univerzalnog servisa svim građanima u Republici Srbiji, uz zadovoljenje potreba specifičnih društvenih grupa, uključujući osobe sa invaliditetom, starije i socijalno ugrožene korisnike, kao i obezbeđivanje maksimalne koristi za korisnike elektronskih komunikacija, uključujući osobe sa invaliditetom, starije i socijalno ugrožene korisnike, naročito u smislu izbora, cene i kvaliteta.

Zakon o elektronskoj upravi⁶¹ predviđa da svi korisnici usluga e-uprave imaju pristup elektronskim podacima i dokumentima na isti način i pod istim uslovima i jednaki su u ostvarivanju ovog prava. Usluga e-uprave pruža se tako da obezbeđuje pristup osobama sa invaliditetom bez tehničkih, audio-vizuelnih, semantičkih i jezičkih ograničenja.

Uredba o bližim uslovima za izradu i održavanje veb-prezentacije organa⁶², razmatra pristupačnost i aktivnosti koje bi organi državne uprave trebalo da preduzimaju, kako bi njihove veb-prezentacije bile pristupačne.

Ocena i pregled stanja i obaveza Republike Srbije u procesu pristupanja EU

Obaveze Republike Srbije u procesu pristupanja Evropskoj uniji, kada je reč o unapređenju položaja osoba sa invaliditetom, definisane su pre svega kroz poglavlje 19 – Socijalna politika i zapošljavanje i poglavlje 23 – Pravosuđe i osnovna prava. Vlada Republike Srbije je u maju 2020. godine usvojila Pregovaračku poziciju i Akcioni plan za poglavlje 19.⁶³ Poglavlje 23 otvoreno je 2016. godine i nakon nekoliko revizija, poslednji Akcioni plan za ovo poglavlje usvojen je u julu 2020. godine.⁶⁴

Poglavlje 19 – Socijalna politika i zapošljavanje. Najznačajniji ciljevi Evropske unije u oblasti socijalne politike i zapošljavanja su poboljšanje sistema socijalne zaštite, povećanje obrazovnog nivoa radne snage, postizanje visoke stope zaposlenosti uz posebnu brigu za kategorije koje su manje zastupljene na tržištu rada, obezbeđivanje odgovarajućih uslova rada, kao i socijalno uključivanje. **Pravne tekovine EU u vezi sa socijalnom politikom i zapošljavanjem** uključuju minimalne standarde u oblastima radnog prava, jednakih mogućnosti, zdravlja i bezbednosti na radu i borbe protiv diskriminacije. Države članice učestvuju u procesima na nivou EU u oblasti politike zapošljavanja, socijalnog uključivanja i socijalne zaštite. Socijalni partneri država članica učestvuju u socijalnom dijalogu na evropskom nivou. Evropski socijalni fond je glavni finansijski instrument kojim EU podržava sprovođenje svoje strategije zapošljavanja i doprinosi naporima za socijalno uključivanje.

U oblasti radnog zakonodavstva, pravne tekovine EU usmerene su i prema uspostavljanju jednakih mogućnosti za sve, zaštiti načela jednakih zarada za jednak rad, zabrani diskriminacije po bilo kojoj osnovi i jačanju socijalnog dijaloga.

Pristupanjem Evropskoj uniji, usvajaju se standardi na kojima se zasniva politika EU u ovoj oblasti. Pored ispunjavanja obaveza u procesu pristupanja EU, važno je naglasiti da su politike i mere u ovoj oblasti važne za unapređenje kvaliteta života svih građana Srbije, a posebno za proces socijalnog uključivanja ranjivih grupa kroz: poboljšanje sistema socijalne zaštite; povećanje obrazovnog nivoa radne snage; postizanje visoke stope zaposlenosti i zabrane diskriminacije pri zapošljavanju i drugim sferama života.

Poglavlje 23 – Pravosuđe i osnovna prava odnosi se na ispunjavanje političkih kriterijuma koji su osnovni preduslov daljih evropskih integracija država u procesu pristupanja. Na nivou Evropske unije mali je broj propisa koji regulišu materiju koja je obuhvaćena ovim poglavljem, jer je najvećim delom ostavljeno državama članicama da na najbolji način urede ova pitanja i da kroz najbolju evropsku praksu poštuju standarde koji su temeljne vrednosti na kojima počiva Evropska unija. Osnovna prava obuhvataju čitav spektar obezbeđivanja zaštite ljudskih i manjinskih prava. Evropska povelja o ljudskim pravima i slobodama je deo pravnih tekovina Evropske unije, a pravne tekovine Evropske unije obuhvataju i sve međunarodne instrumente u ovoj oblasti, a pre svega međunarodne instrumente usvojene u okviru Saveta Evrope i Ujedinjenih nacija.

Izveštaj o napretku Republike Srbije u procesu pristupanja EU za 2020. godinu ističe nekoliko ključnih ocena kada je u pitanju ispunjavanje obaveza Srbije u pogledu unapređenja položaja i socijalnog uključivanja osoba sa invaliditetom.⁶⁵

Na polju antidiskriminacije zakonski okvir je u značajnoj meri u skladu sa evropskim standardima, ali i dalje nisu usvojeni svi amandmani i podzakonski akti koji će odgovoriti na obaveze Srbije i dalje usklađivanje sa evropskim zakonodavstvom. Izmene i dopune Zakona o zabrani diskriminacije su usvojene 2021. godine i predstoji nova procena Evropske komisije o usaglašenosti ovih izmena sa obavezama Srbije u procesu pristupanja EU. Usvajanje strateškog okvira za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom je procenjeno kao značajan pomak, ali se u Izveštaju o napretku takođe naglašava da je Strategija za sprečavanje i borbu protiv diskriminacije istekla 2018. godine i da još uvek nije izrađen novi strateški okvir, kao i da i dalje nema sveobuhvatne Strategije o deinstitucionalizaciji. Prema godišnjem izveštaju Poverenika za ravnopravnost, najveći broj žalbi odnosi se na diskriminaciju na osnovu invaliditeta, starosti i pola. Srbija je takođe usvojila Strategiju mentalnog zdravlja 2019. godine, ali smeštaj, tretman i lečenje osoba sa psihosocijalnim i intelektualnim smetnjama u institucijama još uvek nije regulisano u skladu sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom. Žene sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama posebno su izložene rodno specifičnim oblicima nasilja – prisilnoj kontracepciji, prisilnoj sterilizaciji i prinudnom abortusu. Postoji nedostatak finansijskih sredstava za razvoj usluga u zajednici, kao i za podršku licenciranim

pružaoцима usluga socijalne zaštite. Tokom prve tri nedelje vanrednog stanja COVID-19, osobama sa invaliditetom se nisu pružale usluge pomoći u kući, s obzirom da pružaoци usluga nisu imali dozvole za kretanje tokom vanrednog stanja. Deca sa smetnjama u razvoju i autizmom takođe su posebno bila izložena dodatnim rizicima i negativnim efektima tokom policijskog časa. Određene mere su uvedene i unapređene nakon reagovanja nevladinih organizacija i Zaštitnika građana.

U oblasti obrazovanja je postignut određeni napredak u povećanju obuhvata učenika iz ranjivih grupa na svim nivoima obrazovanja, zahvaljujući pre svega merama kao što su afirmativna akcija i povećanje broja pedagoških asistenata u školama. Značajno je usvajanje Pravidnika za pedagoške i andragoške asistente⁶⁶, kao korak ka regulisanju uslova za njihovo angažovanje, kao i pojačane aktivnosti u borbi protiv diskriminacije i nasilja u školama. Međutim, potrebno je dalje jačati implementaciju mera za smanjenje stope odustajanja dece iz obrazovnog sistema, i intenzivirati rad na sprečavanju segregacije i povećanju broja dece sa smetnjama u razvoju u redovnim školama uz adekvatan sistem podrške. Posebno se naglašava značaj daljeg rada na lokalnom nivou koji može da doprinese unapređenju položaja dece sa invaliditetom.

Pored obaveza Srbije u procesu pristupanja Evropskoj Uniji, važno je istaći da je u oblasti ljudskih prava vrednosni, konceptualni i normativni okvir određen i time što je Republika Srbija ratifikovala brojne relevantne međunarodne konvencije i dokumente u ovoj oblasti.

Republika Srbija potpisala je UN Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom i Opcioni protokol 2007. godine, a 2009. godine je usvojila zakon kojim se potvrđuje Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom koja je usvojena na 61. Zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 2006. godine.⁶⁷ Srbija se time obavezala da Komitetu za prava osoba sa invaliditetom dostavlja periodične izveštaje o merama preduzetim u cilju izvršavanja obaveza iz Konvencije. Takođe, 2015. godine je konstituisan Savet za praćenje primene preporuka mehanizama UN za ljudska prava, kao jedan od značajnih mehanizama za praćenje sprovođenja preporuka koje nastaju iz rada mehanizama Ujedinjenih nacija za ljudska prava i koje je značajno za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom i drugih ranjivih grupa.⁶⁸ Unapređenje rada Saveta i praćenje primene preporuka važni su ne samo kako bi se odgovorilo na preuzete međunarodne obaveze, već i kako bi se unapredilo poštovanje i ostvarivanje prava svih građana i građanki u Republici Srbiji.

Kada je u pitanju međunarodni okvir u ovoj oblasti, poseban značaj ima **Agenda održivog razvoja UN do 2030. godine**⁶⁹, u kojoj se unapređenje položaja osoba sa invaliditetom navodi pre svega u ciljevima održivog razvoja (COR) koji se odnose na obrazovanje, rast i zapošljavanje, ravnopravnost i zaštitu od diskriminacije. COR 4. se odnosi na obezbeđivanje inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja za sve, kao i jednakog pristupa svim nivoima obrazovanja i stručnog osposobljavanja, uključujući i osobe sa invaliditetom, COR 5. na postizanje rodne ravnopravnosti i osnaživanje svih žena i devojčica, uključujući žene i devojčice sa invaliditetom, a COR 10. na smanjenje nejednakosti unutar i

između država jačanjem i promovisanjem društvene, ekonomske i političke inkluzije svih, uključujući i osobe sa invaliditetom.

Republika Srbija je i članica Saveta Evrope, te su za ovu oblast od značaja i regionalni dokumenti o ljudskim pravima, posebno **Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Protokol broj 12 (2000) uz Evropsku konvenciju⁷⁰**. Tom konvencijom se uređuje i zabrana diskriminacije, koja je od izuzetnog značaja za položaj osoba sa invaliditetom, a Protokolom broj 12 je pravo na nediskriminaciju priznato za ostvarivanje svih prava garantovanih nacionalnim zakonodavstvima država potpisnica.

Takođe, 2009. godine ratifikovana je **Revidirana evropska socijalna povelja⁷¹**, koja je osnovni dokument Saveta Evrope u oblasti radnih i socijalnih prava. Od značaja je nova **Strategija Saveta Evrope o osobama sa invaliditetom 2017–2023⁷²**, kojom je kao opšti cilj utvrđeno dostizanje jednakosti, dostojanstva i ravnopravnosti za osobe sa invaliditetom, kroz pet prioritarnih oblasti: ravnopravnost i zabrana diskriminacije; podizanje nivoa svesti; pristupačnost; jednako priznavanje pred zakonom i sloboda od eksploatacije, zlostavljanja i zanemarivanja. Takođe, ukazano je da se prilikom sprovođenja svih aktivnosti mora voditi računa o: učešću, saradnji i koordinaciji; univerzalnom dizajnu i razumnom prilagođavanju; rodnoj ravnopravnosti; višestrukoj diskriminaciji i obrazovanju i obukama.

Ključne preporuke za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u kontekstu pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji

Osobe sa invaliditetom često su i dalje suočene sa diskriminacijom, uglavnom zbog ograničenog pristupa Ustavom i zakonima garantovanim pravima. Glavni izazovi sa kojima se osobe sa invaliditetom suočavaju uključuju: prepreke pri kretanju i korišćenju javnog prevoza; pristupačnost različitih javnih objekata, pristup uslugama i informacijama; ograničene mogućnosti za zapošljavanje i za razumno prilagođavanje uslova na radnim mestima; pristup obrazovanju i profesionalnoj obuci; pravo na izbor gde i na koji način će da žive. Republika Srbija ima dužnost da zaštiti sve svoje građane od diskriminacije i socijalne isključenosti. Jednakopravnost u svim sferama društva, socijalna uključenost i participacija osoba sa invaliditetom zahteva od Vlade Republike Srbije i svih institucija na nacionalnom i lokalnom nivou, da se udruže i preduzmu akciju u partnerstvu sa civilnim društvom i međunarodnim organizacijama, uz puno učešće osoba sa invaliditetom u procesima. Poštovanje i praćenje ispunjavanja međunarodnih obaveza koje su preuzete i zajednička i dugoročna vizija mogu da naprave značajan pomak i da omoguće da Srbija bude zemlja u kojoj svi pojedinci imaju jednaka prava i mogućnosti u svim oblastima života.

U narednom periodu, neophodan je dalji rad **na harmonizaciji zakona koji regulišu određena prava osoba sa invaliditetom sa relevantnim međunarodnim propisima**, naročito sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom Ujedinjenih nacija i pravom Evropske Unije. Unapređenje zakona treba pre svega da omogući dalje uklanjanje

svih prepreka kako bi se i fizička i socijalna sredina učinila pristupačnom za osobe sa invaliditetom i kako bi se postigla njihova potpuna integracija u sve segmente života. **U Republici Srbiji, koncept razumnog prilagođavanja još uvek nije adekvatno razrađen**, a nije eksplicitno propisano da je odbijanje razumnog prilagođavanja oblik diskriminacije na osnovu invaliditeta, što je suprotno međunarodnoj praksi u ovoj oblasti. Takođe, **Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama dozvoljava lišavanje slobode na osnovu invaliditeta** i dozvoljava smeštaj u psihijatrijsku ustanovu bez pristanka i prisilan smeštaj dece i odraslih sa mentalnim i/ili psihosocijalnim smetnjama u institucije, što je suprotno međunarodnim standardima, te je neophodno usaglašavanje, odnosno, izmena zakona. **Analiza primene Zakona o znakovnom jeziku** pokazala je da u zakonu nisu prepoznata dva važna prava – pravo na komunikaciju na znakovnom jeziku i pravo na učenje/obrazovanje na znakovnom jeziku, te bi u tom smislu trebalo unaprediti zakonska rešenja. Takođe, u Republici Srbiji i dalje postoji mogućnost lišenja poslovne sposobnosti na osnovu invaliditeta. Da bi se obezbedilo jednako priznavanje osoba sa invaliditetom pred zakonom, neophodno je u potpunosti reformisati **sistem lišenja poslovne sposobnosti i starateljstva, što podrazumeva izmene Porodičnog zakona i Zakona o vanparničnom postupku. Potrebno je ubrzati donošenje relevantnih zakonskih i strateških dokumenata**, kao što su: novi zakon i strateški okvir kojim se definišu prioriteti u oblasti socijalne zaštite i prevencije i zabrane diskriminacije.

Neophodno je obezbediti resurse i ubrzati proces deinstitucionalizacije, kao i zaštitu osoba sa invaliditetom, a posebno položaj i zaštitu žena na rezidencijalnom smeštaju.

Važan je dalji rad na unapređenju digitalne pristupačnosti i omogućavanje da osobe koje žive sa nekim oblikom invaliditeta mogu da koriste informaciono-komunikacionu tehnologiju (IKT) za ostvarivanje svojih osnovnih prava i za svoje osnaživanje. Jedan od ključnih koraka ka ostvarivanju ovog cilja jeste uspostavljanje povoljnog okruženja za IKT pristupačnost. Neophodno je preduzeti konkretne korake da se kreiraju politike i uspostavi regulatorni okvir kako bi se osiguralo da osobe sa invaliditetom mogu da koriste ove tehnologije pod jednakim uslovima. Za razvoj pristupačnih IKT od suštinskog je značaja usmeravanje i jačanje aktivnosti na integrisan i umrežen način. Važno je uključiti različite aktere u razvoj politika i strategija digitalne inkluzije, a potrebno je i stvarati podsticajno okruženje za saradnju među svim stranama koje su zainteresovane i odgovorne za pristupačnost i inkluziju.

U narednom periodu neophodno je unaprediti efikasnost rada uspostavljenih mehanizama za koordinaciju, praćenje i izveštavanje o sprovođenju strateških ciljeva i mera koji su definisani Strategijom za unapređenje prava osoba sa invaliditetom. Unapređenje rada Saveta za osobe sa invaliditetom Vlade Republike Srbije, može da doprinese blagovremenom praćenju ispunjavanja postavljenih ciljeva ne samo u odnosu na preuzete međunarodne obaveze, već i boljoj koordinaciji različitih institucija i svih zainteresovanih strana i efektivnijoj upotrebi resursa i finansijskih sredstava iz budžeta Republike Srbije, međunarodnih donatora i pre svega sredstava Evropske unije.

Reference:

1. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT?uri=CELEX:52020DC0057>
2. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8536-2021-INIT/en/pdf>
3. Službeni Glasnik Republike Srbije, br.41/21 i 46/21
4. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7473-2020-INIT/en/pdf%2010>
5. Dostupno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_810
6. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langld=en&catld=89&furtherNews=yes&newsld=9835>
7. Dostupno na: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights_en
8. Dostupno na: <https://op.europa.eu/webpub/empl/european-pillar-of-social-rights/en/>
9. Dostupno na: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/socijalno-ukljucivanje-u-eu/strateski-okvir-eu/>
10. Dostupno na: http://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2017/11/004_Microsoft-Word-UN_Medjunarodna-konvencija-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom.pdf
11. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catld=1484&langld=en>
12. Ibid
13. Ibid.
14. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catld=1484&langld=en>
15. Milan M. Marković (2014), Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji. Osobe sa invaliditetom u Srbiji, Republički zavod za statistiku, dostupno na: <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Invaliditet.pdf>
16. Ibid.
17. Dostupno na: <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Invaliditet.pdf>
18. Dostupno na: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2021/08/Strategija_zaposljavanja_u_Republici_Srbiji_2021-2026_srpski.pdf
19. Ibid
20. Dostupno na: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2021/08/Strategija_zaposljavanja_u_Republici_Srbiji_2021-2026_srpski.pdf
21. Dostupno na: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/44/1/reg>
22. Dostupno na: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/popis/popis-2011/>
23. Dostupno na: <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/obrazovanje/srednje-obrazovanje>
24. Dostupno na: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/44/1/reg>
25. Službeni glasnik RS, broj 44/20
26. Dostupno na: <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7007/Redovan%20godišnji%20izveštaj%20Zaštitnika%20građana%20za%202020%20godinu.pdf>
27. Službeni glasnik RS, broj 44/20
28. Dostupno na: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2021/06/ITU_Studija_o_proce-ni_politika_digitalne_prstupacnosti_u_Republici_Srbiji.pdf
29. Dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/predlozi-i-nacrti/sekto-za-zastitu-osoba-sa-invaliditetom/strategije>
30. Službeni glasnik RS, broj 44/20
31. Dostupno na: <https://www.srbija.gov.rs/dokument/45678/strategije-programi-planovi-php>
32. Dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/predlozi-i-nacrti/sekto-za-socijalnu-zastitu/predlog-strategije-deinstitucionalizacije-i-razvoja-usluga-socijalne-zastite-u-zajednici-za-peri-od-od-2021-do-2026-godine>
33. Službeni glasnik RS, broj 18/21 i 36/21
34. <http://www.mpn.gov.rs/strategija-razvoja-obrazovanja-i-vaspitanja-u-republici-srbiji-do-2030-godine/>
35. Službeni glasnik RS, broj 22/15

36. Službeni glasnik RS, broj 55/05, 71/05 – ispravka, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – US, 72/12, 7/14 – US и 44/14
37. Strategija za prevenciju i zaštitu od diskriminacije. Dostupno na: www.ljudskaprava.gov.rs
38. Dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/predlozi-i-nacrti/sektor-za-socijalnu-zastitu/predlog-strategije-deinstitucionalizacije-i-razvoja-usluga-socijalne-zastite-u-zajednici-za-peri-od-2021-do-2026-godine>
39. Nacrt Strategije o socijalnoj zaštiti 2019–2025 dostupan na: www.zavodsz.gov.rs
40. Vlada Republike Srbije (2021), Program ekonomskih reformi za period 2021 - 2023, Beograd, 2021
41. Službeni glasnik RS, broj 61/2018
42. Službeni glasnik RS, broj 86/2019-128
43. SZO. Zdravlje 2020. Evropski politički okvir i strategija za 21. vek. Kopenhagen: Regionalna kancelarija SZO za Evropu 2013.
44. Dostupno na: <https://noois.rs/>
45. Dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2021-02/Vodic%20kroz%20prava%20osoba%20sa%20invaliditetom.pdf>
46. Dostupno na: <https://noois.rs/>
47. Službeni glasnik RS, broj 22/09 i 52/21
48. Službeni glasnik RS, broj 33/2006 i 13/2016
49. Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, broj 42/09
50. Službeni glasnik RS, broj 24/11
51. Službeni glasnik RS, broj 36/09, 88/10, 38/15, 113/17 – dr. zakon i 113/17
52. Službeni glasnik RS, broj 36/09 i 32/13
53. Službeni glasnik RS, broj 88/17 i 27/18
54. Službeni glasnik RS, broj 65/18
55. Službeni glasnik RS, broj 38/15
56. Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, broj 1/20
57. Službeni glasnik RS, broj 72/09, 81/09 – ispr.64/10 – odluka US, 24/11, 121/12, 42/13 – odluka US, 50/13 – odluka US, 98/13 – odluka US, 132/14 i 145/14
58. Službeni glasnik RS, broj 22/15
59. Službeni glasnik RS, broj 29/15
60. Službeni glasnik RS, broj 4/2010,60/2013 – Odluka US, 62/2014 i 95/2018 - drugi zakoni
61. Službeni glasnik RS br. 27/2018
62. Službeni glasnik RS br. 104/2018-10
63. Dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/ostalo/sektor-za-medjunarodnu-saradnju-evropske-integracije-i-projekte/akcioni-plan-za-poglavlje-19-socijalna-politika-i-zaposljavanje>
64. Dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/ostalo/sektor-za-medjunarodnu-saradnju-evropske-integracije-i-projekte>
65. European Commission (2020), Serbia 2020 Report, Serbia 2020 Report, Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2020 Communication on EU Enlargement Policy, Brussels 2020
66. Službeni glasnik RS, broj 87/2019
67. Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, broj 42/2009
68. Dostupno na: <http://www.infosavetosi.gov.rs/index.htm>
69. Dostupno na: <http://www.rs.undp.org>
70. Dostupno na: <http://www.echr.coe.int>
71. Dostupno na: <http://www.minrzs.gov.rs>
72. Dostupno na: <http://www.coe.int>

Literatura:

European Commission (2021), *Strategy for the rights of persons with disabilities 2021 – 2030*, Brussels 2021.

European Commission (2020), *Commission staff working document, Evaluation of the European Disability Strategy 2010 – 2020*, Brussels 2020

European Commission (2020), *Serbia 2020 Report, Serbia 2020 Report, Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2020 Communication on EU Enlargement Policy*, Brussels 2020

ИТУ Студија о процени политика дигиталне приступачности у Републици Србији (2021). Vlada republike Srbije, Beograd 2021

Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom.
Dostupno na: www.ljudskaprava.gov.rs

Nacrt Strategije o socijalnoj zaštiti 2019–2025. Dostupno na: www.zavodsz.gov.rs

Nacrt Strategije deinstitutionalizacije i razvoja usluga socijalne zaštite u zajednici za period od 2021 – 2026. godine

Popis stanovništva u Republici Srbiji, Republički zavod za statistiku, 2013

Redovan izveštaj zaštitnika građana za 2020. godinu, Zaštitnik građana, Beograd, 2021

Strategija za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji 2020–2024. Dostupno na: www.minrzs.gov.rs

Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji 2020 – 2030
dostupno na: www.mpn.gov.rs

Strategija zapošljavanja u Republici Srbiji, „Službeni glasnik RS“, br 18/21 i 36/21

Strategije za prevenciju i zaštitu od diskriminacije. Dostupno na: www.ljudskaprava.gov.rs

Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva (2020), *Ex-post analiza Nacionalne strategije zapošljavanja za period 2011–2020. godine*, Beograd 2020

Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva (2018), *Treći nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva*, Beograd, 2018.

Vlada Republike Srbije (2021), *Program ekonomskih reformi za period 2021 - 2023*, Beograd, 2021

Vodič za ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom: Dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/>

Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik RS, broj 24/11

Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik RS, broj 22/09

Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, Službeni glasnik RS, broj 36/09, 88/10, 38/15, 113/17 – dr. zakon i 113/17

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS, broj 36/09 i 32/13

Zakon o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja, Službeni glasnik RS, broj 88/17 i 27/18

Zakonom o planiranju i izgradnji, Službeni glasnik RS, broj 72/09, 81/09 – ispr., 64/10 – odluka US, 24/11, 121/12, 42/13 – odluka US, 50/13 – odluka US, 98/13 – odluka US, 132/14 i 145/14

Zakon o potvrđivanju Marakeškog ugovora, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, broj 1/20

Zakon o upotrebi znakovnog jezika, Službeni glasnik RS, broj 38/15

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS, broj 33/2006 i 13/2016

Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, broj 42/09
